O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA QARINDOSHLIK TERMINLARINING QIYOSIY TAHLILI

Ikromova Odina
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD), prof
Axunov Muqimjon

Abstract: Qarindoshlik terminlari har bir tilning eng qadimiy va barqaror leksik qatlamlaridan biri bo'lib, jamiyatning ijtimoiy tuzilishini, oila haqidagi tasavvurlarini va qadriyatlarini aks ettiradi. Bu mavzuga qiziqish L. Morganning qarindoshlik tizimlari tasnifidan boshlangan. Keyinchalik G. Murdok bu tizimlarni keng qiyosiy material asosida o'rgandi. Tilshunoslikda esa V. Gudinaf va F. Launsberi qarindoshlik semantikasini komponent tahlil asosida tavsiflash usulini ishlab chiqdi. Bugun bu masala qiyosiy-chog'ishtirma tilshunoslikda, ayniqsa madaniyatlararo muloqot va chet tili o'qitish nuqtai nazaridan dolzarb bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlar: qarindoshlik terminlari, qiyosiy tahlil, komponent tahlil, lacuna.

O'zbek va ingliz tillari qarindoshlik terminlarini tasniflash prinsiplari bilan farqlanadi. O'zbek tilida terminlar yosh, nasab chizig'i va jins belgilariga ko'ra aniq farqlanadi. Masalan, aka–uka va opa–singil juftliklarida katta-kichiklik leksik jihatdan ifodalanadi. Ingliz tilida esa bu holat brother va sister so'zlari orqali umumlashtiriladi, yoshni ko'rsatish uchun elder yoki younger kabi qo'shimcha so'z kerak bo'ladi. Shu sababli o'zbek tilidagi nisbatan «tasvirlovchi» tizim ingliz tilidagi «umumlashtiruvchi» tizim bilan solishtirilganda, birinchisi leksik jihatdan boyroq ko'rinadi.

Eng yorqin farq ota va ona tomondan bo'lgan qarindoshlarni ifodalashda ko'zga tashlanadi. O'zbek tilida amaki (otaning akasi yoki ukasi) va tog'a (onaning akasi yoki ukasi), shuningdek amma (otaning opa-singlisi) va xola (onaning opa-singlisi) alohida terminlar bilan atalsa, ingliz tilida bu juftliklar uncle va aunt so'zlariga birlashadi. Xuddi shunday, ingliz tilidagi cousin so'zi jinsni ham, nasab chizig'ini ham ko'rsatmaydi, o'zbek tilida esa amakivachcha, xolavachcha, tog'avachcha, ammavachcha kabi aniq birikmalar qo'llanadi. Komponent tahlil bu farqlarni «nasab chizig'i», «avlod», «jins» va «nisbiy yosh» kabi semantik belgilar orqali tizimli ko'rsatishga imkon beradi [3; 5].

Nikoh orqali yuzaga keladigan qarindoshlikda ham farqlar sezilarli. O'zbek tilida qaynota, qaynona, kelin, kuyov, qaynsingil, yanga kabi terminlar mavjud, ingliz tilida esa bu tushunchalar asosan -in-law qo'shimchasi bilan hosil

qilingan birikmalar (mother-in-law, sister-in-law) orqali beriladi. Ayniqsa quda va qudachilik kabi so'zlar ingliz tilida to'liq ekvivalentga ega emas, ya'ni leksik lakuna hosil qiladi. Bunday birliklar madaniy jihatdan belgilangan tushunchalar sifatida A. Vejbitskaya tavsiflagan «madaniy kalit so'zlar» qatoriga yaqin turadi [6], tarjimada esa izohli tavsif yoki transliteratsiya talab qiladi.

Qarindoshlik terminlarining nutqiy ishlatilishi ham qiyosiy tahlilning muhim qismidir. O'zbek tilida aka, opa, amaki, xola, buvi kabi so'zlar qarindosh bo'lmagan kishilarga murojaat qilishda keng qo'llanadi va hurmat hamda yaqinlik ma'nosini ifodalaydi. Ingliz tilida esa bunday holat chegaralangan: uncle va aunt so'zlari asosan oila do'stlariga nisbatan, ko'pincha bolalar nutqida uchraydi, begonalarga murojaat esa ko'proq Mr., Mrs. yoki ism orqali amalga oshiriladi [7]. Bu farq o'zbek madaniyatida jamoaviylik va oilaviy qadriyatlarning, ingliz madaniyatida esa individualizm va masofa saqlash an'anasining ustunligi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillaridagi qarindoshlik terminlari tizimlari tuzilishi, tasniflash belgilari va pragmatik vazifalari bo'yicha bir-biridan farq qiladi. Bu farqlarni aniqlash tarjimada ekvivalent tanlash, lakunalarni to'ldirish va ingliz tilini o'qitishda madaniy komponentni hisobga olish uchun amaliy ahamiyatga ega. Kelgusida korpus ma'lumotlari va so'rovnoma natijalariga tayangan holda terminlarning real nutqdagi chastotasi va konnotatsiyasini o'rganish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Morgan L.H. Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family. – Washington: Smithsonian Institution, 1871. – 590 p.
2. Murdock G.P. Social Structure. – New York: Macmillan, 1949. – 387 p.
3. Goodenough W.H. Componential Analysis and the Study of Meaning // Language. – 1956. – Vol. 32, No. 1. – P. 195–216.
4. Lounsbury F.G. The Structural Analysis of Kinship Semantics // Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists. – The Hague: Mouton, 1964. – P. 1073–1093.
5. Nida E.A. Componential Analysis of Meaning. – The Hague: Mouton, 1975. – 272 p.
6. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997. – 317 p.
7. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. – New York: Oxford University Press, 1992. – 487 p.
8. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М.: Русский язык,

1990. – 246 c.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 624 с.
10. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cultural Linguistics. – Tashkent: VneshInvestProm, 2019.